

Roman Kabaczij, *Wynnani na stepy.*
Przesiedlenia ludności ukraińskiej z Polski na południe Ukrainy
w latach 1944-1946,
 Związek Ukraińców w Polsce, Warszawa 2012, ss. 382

W 2012 r. wysiłkiem Związku Ukraińców w Polsce wydano pozycję dotyczącą wysiedlenia ludności ukraińskiej z Polski na teren południowej Ukrainy. Została ona napisana przez ukraińskiego historyka związanego z Uniwersytetem Marii Skłodowskiej-Curie oraz z Chersońskim Uniwersytetem Pedagogicznym. Autor zna polski i ukraiński punkt widzenia omawianego problemu. Należy dodać, iż cały jego dorobek naukowy i publicystyczny związany jest z zagadnieniami wysiedleń ludności ukraińskiej na teren USRR. Publikował m.in. w czasopismach „Ukrajński Tydzień”, „Ukrajński Żurnal”, „Nowa Europa Wschodnia” i „Nasze Słowo”.

Omawiana książka jest w pewnym sensie wyjątkowa. Wynika to po części z tego, że w polskiej historiografii brakuje pracy, która dokładnie omawiałaby temat migracji Ukraińców na tereny południowej USRR, ale też z nowatorskiego sposobu prowadzenia badań. Należy zaznaczyć, iż w Polsce temat poruszony przez R. Kabaczijego rzadko występuje w samodzielnych opracowaniach. W większości przypadków jest on poruszany w opracowaniach zajmujących się losami ludności ukraińskiej w Polsce. Większą popularnością cieszą się prace dotyczące rzezi wołyńskiej i akcji „Wisła”. W dużej mierze taki stan rzeczy jest zrozumiały. Wydarzenia te dotyczyły bezpośrednio osób mieszkających w Polsce. O akcji „Wisła” piszą historycy pochodzenia ukraińskiego, wśród nich Roman Drozd¹, Bohdan Halczak², Igor Hałagida³ i Eugeniusz Misiło⁴. Prace te spotykały się z reakcją ich polskich kolegów, m.in. Grzegorza Motyki⁵ czy Jana Pisulińskiego⁶. Natomiast tematyką wołyńską interesują

¹ R. Drozd, *Droga na zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji „Wisła”*, Warszawa 1997; *idem*, *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944-1989*, Warszawa 2001; *Ukraińska Powstańcza Armia. Dokumenty-struktury*, Warszawa 1998.

² B. Halczak, *Absurd akcji „Wisła”*, [w:] *Łemkowie, Bojkowie, Rusini. Historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*, t. 3, red. S. Dudra, B. Halczak, R. Drozd, I. Betko, M. Śmigiel, s. 47-57.

³ I. Hałagida, *Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach Polski 1947-1957*, Warszawa 2002.

⁴ *Akcja „Wisła”. Dokumenty*, oprac. E. Misiło, Warszawa 1993.

⁵ G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943-1948*, Warszawa 1999; *idem*, *Ukraińska partyzantka 1942-1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*, Warszawa 2006.

⁶ *Akcja „Wisła”*, red. J. Pisuliński, Warszawa 2003.

się historycy mający powiązania z organizacjami kresowymi, poakowskimi i zawodowi historycy⁷. Oczywiście nie wolno generalizować w próbie określania sympatii badaczy zajmujących się omawianą problematyką. Powyższe przykłady mają jedynie na celu pokazanie, iż omawiana praca zaspokaja brak monografii dotyczącej przesiedlenia ludności ukraińskiej na stepy radzieckiej Ukrainy. Wprawdzie w polskiej historiografii istniały pozycje na ten temat autorstwa Jana Pisulińskiego⁸, Grzegorza Motyki⁹ oraz wybór tekstów źródłowych sporządzonych przez Eugeniusza Miśło¹⁰, jednak zajmowały się one samym procesem wysiedlenia, nie zaś życiem ludności ukraińskiej na nowych ziemiach w USRR.

Wyjątkowość tej pracy polega również na interdyscyplinarności metody badań, jaką zastosował autor omawianej monografii. Nie ograniczył się on bowiem do opisu jedynie zdarzeń historycznych prowadzonych na większą skalę, lecz również podjął się próby adaptacji przesiedleńców w nowym środowisku. Spróbował również określić stan ich psychiki. W ten sposób został zmuszony do korzystania z szerszego materiału badawczego niż archiwa polskie i ukraińskie. Sięgnął do relacji żyjących świadków tych wydarzeń, a przede wszystkim do twórczości literackiej, artystycznej i muzycznej potomków wygnanych. Zabieg ten pozwala czytelnikowi na szersze poznanie dziejów opisywanych przez autora. Powoduje to, że omawiana kwestia nie jest jedynie wydarzeniem odległym, pozbawionym uczuć zabiegiem inżynierii społecznej władz. Mimo próby personalizacji opisywanych wydarzeń jest to praca naukowa, która wykorzystuje warsztat badacza literatury, kultury, społeczeństw i ludzkiej psychiki.

Próba kompleksowego, interdyscyplinarnego przedstawienia problemu spowodowała, że książka została podzielona na dwie równe części. Pierwsza zajmuje się problemem samego procesu wysiedlania ludności ukraińskiej z Polski. Druga jest próbą adaptacji na terenie USRR i ta stanowi dla polskiego czytelnika pewne *novum*. Związane jest to chociażby z tym, iż w zbiorowej opinii większość wysiedlonych trafiła na teren Zachodniej Ukrainy, co niekoniecznie pokrywa się z wydarzeniami historycznymi. Wartość tej drugiej części polega na pokazaniu przez autora, iż osoby

⁷ *Antypolska akcja OUN-UPA 1943-1944. Fakty i interpretacje*, red. G. Motyka, D. Libionka, Warszawa 2003; W. Filar, *Eksterminacja ludności polskiej na Wołyniu w drugiej wojnie światowej*, Warszawa 2009; E. Prus, *Holocaust po banderowsku*, Wrocław 2001; *Przed akcją „Wisła” był Wołyń*, red. W. Filar, Warszawa 2000; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945*, Warszawa 2000; *Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich dokonane na ludności polskiej na Wołyniu 1939-1945*, oprac. J. Turowski, W. Siemaszko, Warszawa 2000. Podany wybór literatury ma na celu jedynie ukazanie przekroju istniejących opracowań w polskiej historiografii.

⁸ J. Pisuliński, *Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944-1947*, Rzeszów 2009.

⁹ G. Motyka, *Ukraińska partyzantka 1942-1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*, Warszawa 2006.

¹⁰ *Repatriacja czy deportacja? Przesiedlenia Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946*, t. 2: *Dokumenty 1946*, red. E. Miśło, Warszawa 1999.

wysiedlone z terenów południowo-wschodniej Polski miały problemy w przystosowaniu się do całkowicie innego klimatu, ukształtowania terenu i życia w społeczeństwie zdominowanym przez sowiecką propagandę.

Podział ten nie ma formalnego odzwierciedlenia w pracy. Jednak o jego istnieniu czytelnik dowiaduje się po przeczytaniu części poświęconej organizacji procesu wysiedleń. Sama książka składa się z siedmiu rozdziałów, które są mocno rozbudowane. Posiadają od dwóch do pięciu podrozdziałów. Pierwszy z nich zajmuje się koncepcjami różnorodnych sił politycznych chcących rozwiązania problemu ukraińskiego w powojennej Polsce. Zabieg ten pozwolił na pokazanie, iż w dziejach polskiej myśli politycznej okresu wojny istniały siły, które zmierzały do wysiedlenia ludności ukraińskiej z ziem należących do Rzeczypospolitej. Co ciekawe, R. Kabaczij wskazuje, iż zwolennikami siłowych rozwiązań byli zazwyczaj działacze z innych ziem niż tzw. Kresy Wschodnie. Dopiero po takiej prezentacji ukazuje stosunek nowej władzy ludowej do zagadnienia wysiedleń. Następnie usiłuje uzmysłwić, że przesiedlenie Ukraińców w powojennej Europie nie było osamotnionym zabiegiem inżynierii społecznej. Prezentuje pogląd, że decyzja mocarstw dotycząca przesunięcia granic Polski na zachód spowodowała wielkie ruchy migracyjne w Europie Środkowej. Trudno nie przyznać autorowi racji w tym zakresie. Jego prezentacja typów pogranicza etnicznego uświadamia jedynie czytelnika o skali zmian, jaka dokonana się po II wojnie światowej w kwestii narodowościowej.

Następnie R. Kabaczij przechodzi do omawiania procesu wysiedlania ludności ukraińskiej z Polski. Zagadnienie to podzielił na trzy odrębne tematy. Pierwszy jego zdaniem obejmował przesiedlenia Łemków i mieszkańców Chełmszczyzny, którzy w dużej części wyjeżdżali dobrowolnie. Przyczynę tego procesu widzi w krwawym konflikcie polsko-ukraińskim, który przyczynił się do ogromnych zniszczeń na ziemi chełmskiej. Wkroczenie Armii Czerwonej było traktowane przez tę ludność jako wyzwolenie od prześladowań ze strony polskiej partyzantki. Nie bez znaczenia były silne wpływy poglądów moskalofilskich i propagandy komunistycznej, które szczególnie wpływ miały na terenie Łemkowszczyzny.

W następnym rozdziale zajmuje się prezentacją stosunku OUN i UPA do prowadzonej akcji wysiedleńczej. Akurat ta część pracy nie wnosi nic nowego. Polska historiografia zajmowała się dość często tymi zagadnieniami. Podkreślenia wymaga jedynie myśl, iż działania UPA w zakresie powstrzymania akcji wysiedleńczej nie tylko były nieudolne, ale także przyniosły duże straty samym wysiedleńcom. Zwłaszcza chodzi tutaj o palenie gospodarstw ukraińskich, które mogły dać schronienie ludności chroniącej się przed wywózkami w okolicznych lasach. Osobno potraktowany został problem, który był mocno promowany do 1989 r., czyli działalności ukraińskiej partyzantki jako przyczyny wysiedleń.

Dopiero po omówieniu tych zagadnień przechodzi do prezentacji problematyki organizacji życia polskich Ukraińców na terenie USRR. Autor zaczyna od opisu organizacji życia przymusowych emigrantów z Polski. Według niego władzom tej radzieckiej republiki mocno zależało na tym, aby nastąpił proces wymiany ludności. Wynikało to z przyczyn politycznych i ekonomicznych. Do pierwszych należy zaliczyć, m.in.: wysiedlanie ludności polskiej z Ukrainy Zachodniej i Ukraińców z Polski jako gwarancji pokoju pomiędzy dwoma narodami; przymusowa migracja Ukraińców z Polski zamykała OUN i UPA bramę na zachód i podkopywała ich działalność na Ukrainie. Do ekonomicznych R. Kabaczij zaliczył chęć szybkiego odbudowania zniszczeń demograficznych powstałych w wyniku działań wojennych i niemieckiej okupacji. Następnie omawia stosunek władz radzieckiej Ukrainy do przesiedlonej ludności. W szczególności wiele miejsca poświęca organizacji życia nowo przybyłych w miejscowościach docelowych oraz polityce mającej na celu wprzęgnięcie ich do radzieckiego systemu społeczno-ekonomicznego. Przedstawiony obraz nie wygląda dobrze. Okazuje się bowiem, że nie były one przygotowane na przyjęcie nowych współobywateli.

Wiele miejsca R. Kabaczij poświęca opisowi warunków geograficznych i gospodarczych, z jakimi spotkali się wysiedleńcy. To aspekt niezmiernie ważny dla całej pracy, dla zrozumienia tragedii opisywanych wydarzeń. Jest on często pomijany w wielu pracach dotyczących rozmaitych migracji. Wobec tego czytelnicy nie mają szans na zapoznanie się z czynnikami, które mają decydujący wpływ na sposób życia ludzi. Wydaje się, iż autor opisywanej pracy stara się naprawić ten często spotykany błąd. W omawianym przypadku jest to tym bardziej ważne, że Ukraińcy z Polski spotkali się z całkowicie innymi czynnikami gospodarczymi i geograficznymi niż te, do których byli przyzwyczajeni. Zamiast możliwości prowadzenia indywidualnych gospodarstw rolnych czekały na nich kołchozy, zamiast lasów i łąk rozległe stepy. Zmiana klimatu u wielu z nich przyczyniła się do chorób, depresji, a nawet śmierci, obowiązek pracy w kołchozach i nachalna propaganda spowodowały zaś apatię i niechęć do pracy.

Zdaniem R. Kibaczija to właśnie powyższe czynniki spowodowały, że większość wysiedleńców postanowiła wrócić w swoje rodzime strony. Wiązało się to z ucieczką z miejsc osiedlenia i migracją na teren Wołynia i Galicji. Większość z nich osiadła właśnie w tych rejonach Ukrainy. Spowodowane to było niemożliwością przekroczenia granicy z Polską oraz podobieństwem warunków geograficznych i klimatycznych. W osobnym rozdziale zostały potraktowane przesiedlenia Bojków, wynikłe z wymiany obszarów pomiędzy ZSRR i Polską w 1951 r. Jest to tyle ważne, że w wielu przypadkach zapomina się o tym wydarzeniu. Dla wielu znawców historii zmiany ludnościowe na omawianym terenie zakończyły się wraz z akcją „Wisła”.

W następnym rozdziale autor zajmuje się psychicznymi aspektami wysiedlonej ludności. Został on sporządzony na podstawie przykładów z literatury, muzyki

i innych dziedzin sztuki. Dzięki temu czytelnik może dowiedzieć się o tym, w jaki sposób swą przynależność narodową postrzegają wysiedleni Łemkowie. Jest to tym bardziej ciekawe, że przedstawiciele tej grupy mają dosyć swoiste rozumienie tego zagadnienia. Najpierw uważają się za Łemków, dopiero później za Ukraińców. Podobne analizy zostały poczynione dla innych grup wysiedlonych Ukraińców. Autor dzięki badaniom aspektów psychologicznych próbuje odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób są pielęgnowane stare tradycje, jaki jest stosunek przesiedleńców do nowej i starej ojczyzny oraz do samej akcji wysiedlania. Wprawdzie osobny rozdział poświęca analizie utworów literackich i publicystycznych, jednak stanowią one swoiste ukoronowanie omawianej kwestii psychologicznej.

Podsumowując, należy stwierdzić, że omawiana pozycja jest niezmiernie wartościowa dla wszystkich zainteresowanych stosunkami polsko-ukraińskimi, jak i powojennymi migracjami w Europie Środkowej. Jej wartość nie polega jedynie na poruszeniu rzadko spotykanego w polskiej historiografii problemu wysiedlenia ludności ukraińskiej na teren USRR. Ważne dla tej pracy jest zastosowanie warsztatu badacza innych dziedzin, nie tylko historyka. Bez tego nie można byłoby opisać problemów psychiki ludzkiej, pojęcia świadomości narodowej i kształtowania kultury przez potomków wysiedleńców. Podjęcie się opisów warunków gospodarczych i geograficzno-klimatycznych pozwala na lepsze zrozumienie problemów ludzi, którzy znaleźli się w całkowicie innych niż dotychczas warunkach. Taki sposób uprawiania historii jest nader rzadki. Szkoda, gdyż wieloaspektowe badania pozwalają na lepsze zrozumienie opisywanej przez autora problematyki. Wydaje się, iż przyjęta metoda ma szczególne znaczenie w przypadku badaczy opisujących zagadnienia wysiedleń. Z tych to powodów praca ta powinna należeć do obowiązkowego kanonu lektur dla wszystkich tych, którzy interesują się wyżej wymienionymi problemami.

Sylwester Woźniak